

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.2>**А. Б. Борканюк**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-2583>кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Національної академії Служби безпеки України

С. О. ШульмінORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-2583>

старший викладач кафедри філософії

Національної академії Служби безпеки України

МОРАЛЬНИЙ ІМПЕРАТИВ КАНТА І СУЧАСНІСТЬ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Здавна суспільство регулювало взаємодії між людьми як у їхній праці, так і у їхньому повсякденному житті за допомогою загальнолюдських моральних норм. Ці норми відображалися у міфах, піснях, народних оповіданнях, вихваляючи доброту, чесність, совість, відтісняючи брехню та зло. Кожен індивід мав свій внутрішній світ моралі, який допомагав йому розуміти себе та інших, і підтверджував його як людину [3, с. 12].

Сучасне суспільство стикається з численними проблемами духовного порядку, втратою моральних ідеалів, які були опорою для особистості та суспільства в цілому. Прикладом цих проблем слугує широкомасштабна війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 року і вплинула як на суспільне життя в цілому, так і на кожну окрему людину. І, незважаючи на військові дії, які тривають вже понад два роки, українське суспільство нагально потребує гуманізації у всіх сферах життя. Навіть при наявності у конституції засад про те, що людське життя і здоров'я, гідність і честь, недоторканність і безпека є найвищими соціальними цінностями в Україні, реальна ситуація з їх забезпеченням має свої проблеми. Тому при вирішенні багатьох питань у державно-правовому житті актуальними стають проблеми моральних виборів, гуманізації суспільних відносин та антропологізації законодавства.

Зазначимо, що сучасні суспільні зв'язки мають загальноприйнятій характер, що стимулює нас звернутися до ідеї І. Канта, який спробував сформулювати безумовний принцип моральної поведінки – категоричний імператив. Після Канта людина отримала нову етичну орієнтацію на універсальність і зобов'язання до світу та до самої себе, окрім тих чеснот, які історично вважалися етичними і бажаними [2, с. 9]. Отже для соціальної філософії важливо з'ясувати, як саме моральний імператив – закон моральної та правової

поведінки може бути реалізований у сучасному суспільстві, яке стикнулося з таким викликом як широкомасштабна війна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Основні аспекти кантівської філософії були предметом наукового дослідження від часів її виникнення, ніколи не втрачаючи підвищеного інтересу як для прихильників, так і для опонентів Канта. Так, філософсько-правові погляди І. Канта, у тому числі й щодо проблем права та свободи людини, філософських основ суспільного життя стали предметом дослідження багатьох видатних філософів і мислителів минулого, зокрема Ю. Габермаса, Г. Гегеля, Г. Гейне, Б. Кістяківського, Е. Фромма, Ф. Шеллінга, А. Шопенгауера й ін. Дослідженню різних інтерпретацій категоричного імперативу присвячено праці таких філософів, як Т. Адорно, Ф. Алкве, В. Віндельбанд, А. Вуд, П.С. Гуревич, А.А. Кравченко та ін. У роботах С. Аниської, А. Апресяна, А. Гусейнова, С. Кларка, С. Левикова глибоко аналізуються особливості категоричного імперативу. Окремі аспекти проблеми формування морально-психологічних якостей особистості досліджували В. Андросюк, О. Бандура, В. Бедь, О. Березок, М. Костицький, В. Кошинець, В. Марчак, О. Сухомлинська, О. Черновський, М. Ясинок та ін. Проте, незважаючи на це, дослідження значення морального імперативу І. Канта у сучасності не були проведені, що підкреслює важливість цього питання.

Формулювання мети статті. Метою статті є з'ясування ролі морального імперативу Канта у сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. І. Кант вважається засновником німецької класичної філософії і представником буржуазного про шарку суспільства та німецького лібералізму. Вчення І. Канта про права та сво-

боди людини і громадянина, а також його ідеї про правову державу та правовий закон мають величезне значення в філософії права та в сучасній державно-правовій практиці. Розуміння І. Канта правової держави як держави, де дотримані всі природні права і не порушується свобода, рівність та незалежність волі окремих осіб, відображає сучасні підходи та розкриває зміст правової політики в демократичних державах, зокрема і в Україні [6, с. 39].

Перш ніж розглядати роль морального імперативу Канта у сучасному суспільстві, розглянемо поняття, пов'язане з мораллю, а саме – поняття «імператив». У своїй основній етичній праці «Критика практичного розуму» Іммануїл Кант докладно розглядає концепцію категоричного імперативу – найвищого принципу моральності. Кант пояснює, що моральний закон є загальним, незалежним від будь-яких конкретних цілей та поділяє практичні принципи на максими (суб'єктивні) і імперативи (об'єктивні). Таким чином, він вводить одне з ключових понять німецької філософії – категоричний імператив.

«Категоричність» Канта означає, що не лише лідери, але кожна розумна людина має обов'язок дотримуватись цього морального постулату. Тільки у цьому випадку людська воля може бути автономною, оскільки вона може відокремити себе від своїх особистих інтересів і побажань та вирішувати, як діяти відповідно до моралі та загального блага. Лише людина, яка керується розумом, може бути справжньо вільною. Її дії будуть моральними, якщо вони відповідають принципам категоричного імперативу і ґрунтуються на повазі до цього принципу. Але, якщо дотримання морального закону ґрунтується на інших мотиваціях чи принципах, то відповідність буде лише формальною [11, с. 58].

Існує кілька формулювань категоричного імперативу. Це спричинено тим, що Кант не хотів обмежувати його розуміння лише одним формулюванням.

Згідно з першим формулюванням, основним принципом якого є слідування моральному закону, сутність категоричного імперативу трактується так: «Чини так, щоби максима твоєї волі могла стати принципом загального законодавства» [4].

Отже, за Кантом, дія людини вважається моральною лише тоді, коли вона вчинена виключно з поваги до морального закону. У випадку конфлікту між людськими пристрастями і моральним законом, Кант вимагає беззастережного підпорядкування останньому.

Аналізуючи перше формулювання, важливо зазначити, що воно вимагає, щоб максима, що керує діями людини, могла б стати загальним законом. Іншими словами, людина повинна

діяти так, щоб принцип її дій можна було узаконити. Ця формула наочно відображає імперативність та категоричність цього наказу. Моральний закон виступає як імператив. Враховуючи, що крім мотивів, що випливають з розуму, у людини є й емпіричні мотиви, зумовлені її природою, можуть виникати конфлікти між ними. У таких випадках розум має змусити людину діяти відповідно до морального закону [8, с. 46].

Категоричність цієї формули розкривається безумовним характером наказу цього визначення. Це формулювання надає загальний, стійкий і незмінний характер категоричному імперативу, який дозволяє існувати моральному закону в будь-яких ситуаціях.

Згідно з другим формулюванням імперативу необхідно діяти лише «за тією нормою, яку хочеш бачити універсальним імперативом – нормою для всіх людей і також для тебе... Дій так, щоби завжди ставитися до людей і до себе також – як до мети і ніколи – лише як до засобу» [5].

І. Кант стверджував, що неможливо використовувати людину як засіб, оскільки людина розумна і має гідність. Її обов'язки повинні ґрунтуватися на категоричному імперативі, але без будь-якої емоційної зацікавленості. Категоричний імператив – це жорсткий, безумовний наказ щодо вчинку.

Ці два визначення є найбільш вживаними терміну «категоричний імператив». Порівнюючи обидва, можемо зробити висновок про формалістичний характер першого визначення. У другому визначенні акцентується на змісті і моральній спрямованості дій. Сутність цього визначення полягає у відмові від станових привілеїв, відмові від панування людини над іншою людиною, відмові від влади, яка не визнає свободу кожної вільної людини.

Також існує третє формулювання, де автор проголошує автономію волі людини, що встановлює загальні закони: «принцип волі кожної людини як волі, що всіма своїми максимами установлює всезагальні закони» [4].

Ця формула визначає моральну поведінку людини як громадянина, яка є активним учасником правової держави, вільно підкорюючись прийнятими у суспільстві законам і беручи участь у їх прийнятті або схваленні. Ця згода представляє собою не лише психологічно зрозумілу дію, але й соціальну дію.

Кант вважав категоричний імператив основою для справедливого морального суспільства. Тільки на цій основі, на його думку, з'являється можливість верховенства права.

Аналізуючи всі три формули в контексті сучасного суспільства, можна стверджувати, що друга формула найчіткіше відображає його сутність. Сьогодні, у стрімкому пошуку матеріаль-

ного, люди часто забувають, що крім їхніх власних мотивів існують також мотиви інших. Чим частіше людина реалізує свої суб'єктивні цілі в задоволенні своїх матеріальних потреб, тим більше є ймовірність, що вона може обдурити, зрадити або зашкодити іншим членам суспільства.

Сучасне суспільство поєднує три макросоціальні явища – націю, політику і культуру. Тому, досліджуючи імперативи національної політичної культури, слід з'ясувати сутність, соціальне призначення та умови повноцінного функціонування зазначених феноменів.

Імператив повинен бути спрямований на максимальне реалізацію соціальної ролі національної культури, політичної системи та національного організму в цілому, де політична культура відіграє ключову роль. Для досягнення цієї мети важливо забезпечити формування трьох груп цінностей національної політичної культури: цілей, засобів та умов, серед яких головними є цінності-цілі [7, с. 88].

Політична діяльність та утворена на її основі політична система є важливими чинниками у становленні національної спільноти та необхідною складовою для її функціонування. Розвиток політичної культури, накопичення політичного досвіду і традицій, формування відповідних знань, цінностей і норм є важливими процесами, без яких ефективна політична діяльність неможлива. Сутність нації, яка включає в себе етнічну і політичну самоорганізацію соціуму, вимагає поєднання елементів національної етнічності (державної мови, національної історії, символів тощо) з політичними цінностями, такими як національний суверенітет, держава, політична система, демократичні норми і т.д.

Варто мати на увазі, що політика та політична влада є системою, що включає в себе різноманітні та суперечливі відносини. З одного боку, влада може забезпечувати соціальну справедливість та керування країною, а з іншого – може стати дегуманізованою силою, яка експлуатує та тероризує народ. Також, важливо враховувати асиметрію у політичних відносинах, де владні особи мають привілеї та можливості впливу, у той час як звичайні громадяни залишаються беззахисними. Крім того, політична влада може відчужуватися від народу та його потреб, зловживаючи своїм становищем для власної користі.

У зв'язку з цим, політична культура повинна сприяти зменшенню соціальної несправедливості, нерівності та негуманного ставлення до громадян з боку влади. Критерієм оцінки політичної культури повинен стати категоричний імператив І. Канта, який закликає ставитися до людей з повагою та не використовувати їх лише як засіб для досягнення власних цілей. Актуальність цього імперативу особливо важлива для сучасної

України, де значна частина політиків і державних службовців використовує свої посади для задоволення власних інтересів навіть за рахунок загального добробуту народу [10, с. 131].

Говорячи про сучасну українську політичну владу, необхідно виокремити і роль лідера – президента. Президент регулярно виступає в очах інших людей засобом для конкретної мети, але справді хороший і талановитий лідер-керівник повинен гарантувати, що навіть у найскладніших умовах конкуренції ідеї Канта про людську гідність, згідно яких, людина завжди в кінцевому рахунку мета, не будуть повністю забуті.

Враховуючи наявність значної кількості політичних сил різного вектору в українському парламенті перед лідером-президентом гостро постає питання прийняття рішень. І, звертаючись до ідей І. Канта, зазначаємо, що філософ стверджував: «Май мужність користуватись власним розумом» [5]. Він підкреслює, що вирішення моральних питань має ґрунтуватися на здоровому глузді та реальній людській взаємодії, а не на авторитетах. Кожна особа несе відповідальність за результати своїх дій та повинна діяти відповідально перед собою та здоровим глуздом.. Кант наголошує, що навчання має величезний вплив на життя кожної людини і є метою її життя. Він також заперечує твердження, що досвід отримується виключно з щоденного життєвого досвіду, адже вважає, що сам досвід формує нас. Навчання та пізнання не завжди можуть бути досягнуті простим нагромадженням досвіду.

Тут виникає ще одна проблема: навіть негативний досвід може вплинути на нашу поведінку. Це означає, що необхідність у прийнятті практичних рішень часто випереджає нашу здатність до пізнання. У цьому випадку Кант демонструє дилему керівництва: управління передбачає більше, ніж реакцію на випадкові обставини. Кожен керівник змушений щодня приймати рішення, особливо в умовах невизначеності та ризику. Справжній лідер повинен розуміти, які компроміси можна прийняти, а які – ні [9, с. 46].

Обіймаючи посаду лідера-президента, новообраний президент складає присягу та офіційно приступає до виконання обов'язків. Як зазначає І. Кант, на відміну від не обов'язкових, відносних та умовних правил поведінки, обов'язок сам по собі є абсолютною вимогою, виконання якої, так само як і закону, необхідно безумовно та невідворотно. Саме обов'язок вимагає підпорядкування моральним законам, пригнічує інстинктивні схильності та емоційні потреби людини. У відміну від не обов'язкових, відносних та умовних правил поведінки, обов'язок сам по собі є абсолютною вимогою, виконання якої, так само як і закону, потрібно робити безумовно та невідворотно. Саме обов'язок вимагає підпорядкування моральним

законам, пригнічує інстинктивні схильності та емоційні потреби людини [12, с. 36].

І. Кант розрізняє обов'язок стосовно самого себе й обов'язок стосовно інших людей. Так, обов'язки людини перед собою філософ поділяє на обмежуючі (негативні обов'язки) та розширювальні (позитивні обов'язки). Негативні обов'язки забороняють людині діяти проти її природи, спрямовані на її самозбереження; позитивні обов'язки надихають людину зробити предмет своєї воління, спрямовані на її самовдосконалення.

І. Кант вважає, що головними обов'язками людини стосовно інших є любов до ближнього та повага. Він переконаний, що ці якості регулюють моральний світ: принцип взаємної любові спонукає людей постійно наближатися один до одного, а принцип поваги вчить триматися на відстані. Коли досягається рівновага між цими принципами, виникає дружба. Тут важливо зазначити, що під любов'ю та повагою Кант має на увазі не просто почуття, а максими, які визначають вчинки людей щодо себе та інших.

Повага до інших ґрунтується на визнанні їхнього достоїнства та протистоянні таким негативним рисам, як пихатість, лихослів'я та знущання, тоді як проявом любові до ближнього можуть бути благодійність, подяка та участь у житті інших. Отже, кожна людина, а особливо лідер, за І. Кантом, повинна виконувати обов'язок, що на неї покладено моральним законом [1, с. 12].

Кант вважав, що людина з високою гідністю зможе протистояти спокусам, і ця якість повинна бути обов'язковою для кожного лідера. Однак, відомо, що основна небезпека в подоланні спокус є в тому, що люди мають тенденцію завищувати свою самооцінку. Навіть у звичайному повсякденному житті ми надаємо великого значення нашим власним інтересам і думкам. «Жодна людина не є настільки важливою, як вона про себе думає» [5]. І тому кожен лідер повинен знати, що «часто люди помиляються через незнання зовнішніх обставин і самих себе, але й, так само часто, через постійне бажання робити висновки, не маючи на те достатніх підстав» [5]. Наголосимо, що врахування саме цього кантівського спостереження за людською природою дуже важливе для лідера у стосунках з іншими, але не менш важливе в самоаналізі й самооцінці. Отже, ключові етичні принципи, які можуть послужити міцною моральною основою для успішного та довгострокового лідерства, полягають у постійній перевірці дій на відповідність основним вимогам, що впливають з категоричного імперативу. Це означає, що лідер повинен діяти розумно, що робить його дії вільними та унікальними, а також моральними та відповідальними.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Імператив, який сформулював свого часу І. Кант, продовжує залишатись важливим дороговказом у вмінні перемагати, керувати, спілкуватися в реальному житті. Цей обов'язок слідувати свідомим етичним принципам має виступати ключовим рушієм у виконанні цілей та мети і пересічної особистості, і сучасного суспільства в цілому, і кожного лідера цього суспільства дії якого мають бути спрямовані на розбудову інституції односторонніх, об'єднаних цінностями відкритості та відповідальності. Подальше дослідження морального імперативу І. Канта має спрямовуватись на всебічне теоретичне обґрунтування, виявлення його взаємозв'язку з новими імперативами, які диктує перехід людства до постмодерної цивілізації.

Література

1. Аниськіна С.А. Моральний закон у праці І. Канта «Критика практичного розуму». Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 10. Т. 1. С. 7–17.
2. Аниськіна С. Моральна свобода у праці І. Канта «Критика практичного розуму». Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки». 2017. Вип. 4 (33). С. 9–23.
3. Історія вчень про державу та право: навч. посіб. / за ред. Г. Л. Трофанчука. Київ: Ун-т «Україна». 2004. 210 с.
4. Кант І. Критика практичного розуму. пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського / наук. ред. А. Єрмоленко. Київ: Юніверс, 2004. 240 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=89618&p=1 (дата звернення 25.03.2024).
5. Кант І. Критика чистого розуму. пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf? (дата звернення 25.03.2024).
6. Павлова Т.С. Соціально-філософський аспект реалізації свободи та морального закону в трансцендентальній етиці І. Канта. Час вибору: виклики інформаційної епохи. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 38–54.
7. Подковенко Т.О. Концепція правової держави через призму свободи індивіда у творчості І. Канта. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». 2013. Вип. 22. Ч. II. Т. 1. С. 86–90.
8. Подковенко Т.О. Концепція свободи індивіда у творчості Іммануїла Канта. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 45–49.
9. Покотило К. Категоричний імператив та лідерство в освіті. Університети і лідерство. 2015. № 1. С. 44–47.
10. Рудакевич О. Імперативи національної політичної культури. Політичний менеджмент. 2010. № 5. С. 128–136
11. Семенов І.С. Роль категоричного імперативу Канта у психіці людини. Наукове пізнання: методологія та технологія. 2021. № 2 (48). С. 56–61.

12. Стасевська О. А. Абсолютна етика в культурному просторі нового часу: до проблеми становлення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 2. С. 31–40.

Анотація

Борканюк А. Б., Шульмін С. О. Моральний імператив Канта і сучасність. – Стаття.

У статті розглядається значення морального імперативу Канта у сучасний час. Сучасне суспільство стикається з численними проблемами порядку, втратою моральних ідеалів, які були опорою для особистості та суспільства в цілому. Прикладом цих проблем слугує широкомасштабна війна РФ проти України, яка продемонструвала необхідність гуманізації українського суспільства у всіх сферах життя. Отже для соціальної філософії важливо з'ясувати, як саме моральний імператив – закон моральної та правової поведінки може бути реалізований у сучасному суспільстві, яке стикнулося з таким викликом як широкомасштабна війна. Вчення І. Канта про права та свободи людини і громадянина, а також його ідеї про правову державу та правовий закон мають величезне значення в філософії права та в сучасній державно-правовій практиці. Зазначено, що існує кілька формулювань категоричного імперативу. Це спричинено тим, що Кант не хотів обмежувати його розуміння лише одним формулюванням. Кант вважав категоричний імператив основою для справедливого морального суспільства. Тільки на цій основі, на його думку, з'являється можливість верховенства права. Відмічено, що в сучасний умовах імператив повинен бути спрямований на максимальне реалізацію соціальної ролі національної культури, політичної системи та національного організму в цілому, де політична культура відіграє ключову роль. А критерієм оцінки політичної культури повинен стати категоричний імператив І. Канта, який закликає ставитися до людей з повагою та не використовувати їх лише як засіб для досягнення власних цілей. Говорячи про сучасну українську політичну владу, необхідно виокремити і роль лідера – президента. Президент, як лідер-керівник повинен гарантувати, що навіть у найскладніших умовах конкуренції ідеї Канта про людську гідність, згідно яких, людина завжди в кінцевому рахунку мета, не будуть повністю забуті. Імператив, який сформулював свого часу І. Кант, продовжує залишатись важливим дороговказом у вмінні перемагати,

керувати, спілкуватися в реальному житті та будувати демократичну державу.

Ключові слова: Кант, моральний імператив, моральний закон, моральний обов'язок, сучасність.

Summary

Borkaniuk A. B., Shulmin S. O. Kant's moral imperative and modernity. – Article.

The article discusses the significance of Kant's moral imperative in modern times. Contemporary society is facing numerous challenges to spiritual order and the loss of moral ideals that have been a cornerstone for individuals and society as a whole. An example of these problems is the large-scale war waged by Russia against Ukraine, which has demonstrated the necessity for humanizing Ukrainian society in all spheres of life. Therefore, it is important for social philosophy to clarify how exactly the moral imperative – the law of moral and legal behavior – can be realized in modern society, which has encountered such a challenge as a widescale war. Kant's teachings on human rights and freedoms, as well as his ideas about the rule of law and legal state, are of immense importance in legal philosophy and contemporary state legal practice. It is noted that there are several formulations of the categorical imperative, as Kant did not want to limit its understanding to just one formulation. Kant considered the categorical imperative as the foundation for a just moral society. Only on this basis, in his opinion, does the possibility of the supremacy of law arise. It is emphasized that in modern conditions, the imperative should be aimed at maximizing the realization of the social role of national culture, political system, and the national organism as a whole, where political culture plays a key role. And the criterion for evaluating political culture should be Kant's categorical imperative, which calls for treating people with respect and not using them solely as a means to achieve one's own goals. Speaking about the modern Ukrainian political leadership, it is necessary to highlight the role of the leader – the president. The president, as a leader-manager, should ensure that even in the most challenging conditions of competition, Kant's ideas about human dignity, according to which, ultimately, a human being is always an end in itself, will not be completely forgotten. The imperative formulated by Kant continues to remain an important guide in the ability to overcome, govern, communicate in real life, and build a democratic state.

Key words: Kant, moral imperative, moral law, moral duty, modernity.